

A SZOCIALIZMUS MINT SAJÁTOS TÁRSADALMI FORMÁCIÓ

Nehéz volna kétségbevonni, hogy Marx kommunizmuselmélete szervesen következik formáció-elméletéből, abból az általános társadalom- és történelemfilozófiából, amely a történelmi folyamatot az egyes konkrétan meghatározott társadalmi alakulatok tudományosan feltárható belső természetéből és az ugyancsak tudományosan leírható egymásba való forradalmi átmenetekből értelmezi. Ismeretes az is, hogy a kommunizmus marxi elmélete a tőkés társadalom beható elemzésére épül, a kommunizmus történelmi szükségszerűsége, valamint a kommunizmusba való átmenet belső tartalma a tőkés formáció természetéből, a benne végbemenő technikai, gazdasági, politikai, eszmei stb. folyamatokból következnek.

A tőkés formáció beható elemzése, történelmi helyének, szerepének tisztázása vezetett el Marx felfogásában a kommunizmus tudományos elméletéhez. Ismeretes azonban az is, hogy Marx nem adott, és nem is adhatott pontos választ arra a kérdésre, hogy magát a kommunizmust hogyan lehet elhelyezni a társadalmi formációk sorában és rendjében, hogy vajon maga a kommunizmus képvisel-e új formációt olyan módon, mint ahogyan a kapitalizmus elkülönül a hűbéri formációtól, vagy esetleg olyan történelmi egységként kell felfognunk, mint amilyen az "osztálytársadalmak" kategóriája.

Ez utóbbi esetben azonban fel kellene tételeznünk, hogy magát a kommunizmust közvetlenül nem tekinthetjük önálló, új formációnak, hanem fel kellene osztanunk önmagukban megállni képes egységekre, amelyek külön-külön alkotnak sajátos társadalmi formációt. Hangsúlyozni kell, hogy ezt a kérdést ilyen formában Marx nem vetette fel, s így írásaiban erre közvetlenül választ sem találunk. Természetesen arról van szó, hogy a szóban forgó kérdésre tartalmi válasz kizárólag a társadalmi valóság történelmi fejlődése, a szocializmus reális kibontakozása során, a felhalmozódó történelmi tapasztalatok bázisán adható. Mindez nem zárja ki azt, hogy Marx, majd őt követve Lenin, nem fogalmazhattak meg konkrétabb elméleti feltevéseket a szocialista (kommunista) forradalom feltételeire, feladataira, és menetére vonatkozóan. Ezek az elméleti megfontolások arra az ismeretelméleti bázisra támaszkodtak, amelyet Lenin több ízben a marxi tudományos szociológia alaptételeként fogalmazott meg, mely szerint a már megindult és részben kibontakozott történelmi folyamatokat és tendenciákat tanulmányozva következtetéseket vonhatunk le jövőbeli alakulásukra nézve. A kommunizmusra vonatkozó marxi alaptételek közül is a legfontosabbnak tűnik az, amely szerint a kommunizmus nem követheti közvetlenül a kapitalizmust, a kapitalizmust és a kommunizmust egy hosszú történelmi korszak választja el egymástól, és ez az átmenet a kommunizmusnak egy olyan "első szakasza", amely, mint Marx leszögezi, nem a saját alapján fejlődött ki, hanem a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik. Ezt az "első szakaszt" nevezte Lenin "szocializmusnak", megjegyezve, hogy ez az elnevezés általánosan használatos. "Ez a társadalom – mint Marx ír-

ja - minden vonatkozásában (kiemelés: B. I.) gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg magán viseli annak a régi társadalomnak az anyajegyeit, amelynek méhéből származik."¹ Ezen a helyen Marx nem tér ki részletesebben arra, mit jelentenek "a régi társadalom anyajegyei" erkölcsi és szellemi vonatkozásában, bővebben foglalkozik ellenben a gazdasági vonatkozásokkal. Talán nem felesleges felidézni Marx fejtegetéseiből azokat a részeket, amelyek a kommunizmus első fokaként jellemzett társadalom és a tulajdonképpeni kommunizmus különbségével foglalkoznak, de amelyekre a fogyasztási javak elosztásának módjára vonatkozó részek kivételével kevésbé szokás hivatkozni. A szocializmusnak, mint átmeneti társadalomnak a szükségességére vonatkozó megállapításokat Marx idevonatkozó legfontosabb munkájában, A Gothai program kiritkájában közvetlenül megelőzi a kommunizmus hallatlanul tömör és egyszerűsített rendkívül pontos jellemzése. Ebben Marx összegzi a korábban már sokszor megfogalmazott alap gondolatot, mely szerint a kommunizmus korában nem lesz áruterelés, árucsere, ennek megfelelően megszűnik az elidegenülés és annak minden következménye.

"A termelési eszközök köztulajdonán alapuló, kollektív társadalomban a termelők nem cserélik ki termékeiket, éppígy a termékekre fordított munka itt nem e termékek értékéeként, egyik dologi tulajdonságaként jelenik meg, mivel ekkor, a tőkés társadalommal ellentétben, az egyéni munkák már nem kerülő úton, hanem közvetlenül az össz munka alkotórészeként léteznek."² "A nem a saját alapján kifejlődő kommunista társadalomról" - a szocializmusról - szóló fejtegetések közvetlenül ezután következnek. Ez a szövegösszefüggés nem hagy kétséget afelől, hogy Marx a tőkés társadalommal teljesen ellentétes, kollektív kommunista társadalom kifejlődését olyan történelmi produktumnak tartja, amely semmiképpen nem valósulhat meg azonnal és minden feltétel nélkül a tőkés rend széttörése után. Az áruterelés megszűnését feltételező kommunizmus számára a "saját alapot" csak egy olyan fejlődés teremtheti meg, amely már jellegében, formájában kommunista, tartalmában azonban csak fokozatosan képes megszabadulni a tőkés társadalom örökségétől. Más szavakkal: az adott gondolatmenetben Marx éppenséggel a kommunizmus két foka közötti lényeges különbséget kívánta hangsúlyozni, amikor nyomatékosan utal arra, hogy az első fokon fennmarad az áruterelés, mint az elosztásnak, de mint a továbbiakban látni fogjuk, nem csupán ennek, hanem a tulajdonnak is a jellemzője.

Az áruterelés fennmaradása a kommunizmus első fokán, mintegy jelzője, indikátora egyfelől a kapitalizmus és a kommunizmus ellentétének, másfelől ezen ellentét történelmi feloldását elvégző szocializmus és a tulajdonképpeni "köztulajdonon alapuló, kollektív társadalom" lényeges különbségének. Az áruterelés és az árucsere fennmaradása teszi szükségessé - mint ismeretes - az úgynevezett "polgári jog" fennmaradását és funkcionálását, hiszen, azúgyei le Marx, "a jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és az ezáltal megszabott kulturális fejlettsége".³ Ez utóbbi megjegyzés egyébként - kellő körültekintéssel kezelve a dolgot - megengedi azt a következtetést, hogy Marx a szocializmust bizonyos értelemben formációnak tekintette.

A szocializmusra vonatkozó marxí megjegyzések közül meglehetősen ritkán találkozunk az elosztás és a tulajdon viszonyát érintő fejtegetésekkel, annak ellenére, hogy Marx éppen ezeket tartotta alapvetően fontosnak, s nem önmagában a fogyasztási javak elosztásának módját. Marx ugyanis A Gothai program kritikája című művében a kommunizmus első és második fókával foglalkozva a következőképpen zárja az egész gondolatmenetet: "Eltékintve az eddig kifejtettektől, egyáltalán hiba volt az úgynevezett elosztás jelentőségét felnagyítani, s erre helyezni a fő hangsúlyt. A fogyasztási eszközök mindenkor elosztása csak következménye a termelési feltételek megoszlásának. Ez a megoszlás pedig magának a termelési módnak a jellemvonása."⁴ Marx "a termelési feltételek megoszlásán" a tulajdon érti, ez közvetlenül is kitűnik a továbbiakból, ahol is a tőkés termelési mód példáját hozza fel szemléltetésül, de különösen a kommunizmusra vonatkozó mondatból: "Amikor a dologi feltételek maguknak a munkásoknak a kollektív tulajdonában vannak, ebből éppúgy adódik a fogyasztási eszközöknek a maitól különböző elosztása."⁵ Mindez közhelynek tűnhet, azonban figyelembe kell vennünk, hogy Marx az elosztás és a tulajdon viszonyáról a kifejlett kommunizmus és a kommunizmus első foka különbözőségéről szóló gondolatmenet lezárásaként beszél, ez pedig mindenképpen jogossá teszi a következtetést: a fogyasztási eszközök elosztásának különbsége, sőt ellentétessége mögött alapként és meghatározóként a tulajdon különbsége áll. Elméleti megközelítésünket éppen ezért annak az elismerése kell hogy meghatározza, mely szerint a szocializmus gazdasági, morális, sőt kulturális arculatának "titka" egy sajátos, karakterisztikus tulajdonformában rejlik, amely a köztulajdon, a kollektív gazdaságot úgy valósítja meg, hogy még magán viseli a régi társadalom "bélyegét". Ez a kiindulópont magában foglalja annak elismerését, hogy a termelési eszközök szocialista tulajdona nem egyszer s mindenkorra adott, statikus valami, éppen ellenkezőleg, változó, fejlődő, minőségi változásokon keresztül menő viszony.

De vajon melyek e fejlődési folyamat főbb állomásai? Melyek a tartalmi és formai változások, amelyen a szocialista tulajdon, sezzel együtt az egész szocialista gazdaság, morál, szellemi élet stb. keresztülmegy? Erre a kérdésre – legalábbis részlegesen, sok tekintetben hipotétikusan – de már ma is tudunk válaszolni.

A szocialista tulajdon mai jellemző, s egyben fő formája az állami tulajdon. Az állami tulajdon a szocialista köztulajdonnak az első, kezdeti, sok tekintetben "nyers" formája, amely a kollektív tulajdon nem kizárólag a termelőerők belső fejlődéséből eredő szükség-szerűségként, hanem jelentős részben politikai aktusként, politikai szükségességként valószínűsíti meg. A jelenlegi szocializmus politikai tételezettsége abban áll, hogy a társadalom egyes termelői (akár munkások, akár értelmiségiek) a társadalom termelési eszközeihez az állami, a hatalmi apparátus közvetítésével viszonyulnak, vagyis egy olyan "közösség" közvetítésével, amely többé-kevésbé elidegenül magától a társadalomtól, amely egy bizonyos ideológikus hatalommal bír a társadalom felett. Ez a magyarázata annak, hogy a szocialista jelleg bizonyos elméleti-ideológiai kifejeződései telítődtek a hamis tudat elemeivel, irre-

ális vágyalmokkal és megalapozatlan sikeroptimizmussal, és így ideológiai formát öltenek, a szó eredeti, marxi értelmében is.

Olyan körülmények között, amikor a szocializmus gazdasága egy sajátos "állami szocialista gazdaság", amikor a köztulajdon államilag tételezett, mindig fennáll annak a veszélye, hogy a gazdaság és a politika között ellentmondások keletkezzenek, amelyek a politikai sajátos eszköz- és viszonyrendszeréből fakadnak. Így a szocialista fejlődés ezen a fokon az elidegenülés jegyeit viseli magán, a cél és az eszköz, a cél és az elért eredmény kisebb-nagyobb diszcrepanciáját.

JEGYZETEK

- 1 MEM 19. köt. 18. old.
- 2 Uo. 17. old.
- 3 Uo. 19. old.
- 4 Uo. 20. old.
- 5 Uo.